

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת לך-לך, תשע"ג
מספר 989מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"עד שבא אברהם אבינו וקיבל שכר כולם" שמעון אליעזר הלוי ספירו

הפרק השנים עשר בספר בראשית פותח בהוראה דרמטית ולא צפויה לאברהם¹ מאת אלוקים, שכאן אינו מציג את עצמו,² לעזוב את משפחתו ואת ארצו וללכת אל ארץ אחרת. השם אברהם אמנם כבר מוכר לנו משולי פרשת "נח", אולם בכתוב אין לנו אפילו רמז בזכות מה זכה הוא לתשומת לבו של הקב"ה,³ ומה הקשר בין מה שהתרחש עד עתה בעולם, לפי הכתוב, ובין ההבטחה שהובטחה לאברהם להיות "לגוי גדול". אשר לשאלה השנייה – חז"ל מצאו רמז בעובדה שמספר הדורות בין אדם לנח שווה למספר הדורות שבין נח לאברהם: עשרה,⁴ ועובדה זו מזמנת השוואה בין שתי התקופות האלה. מחד הן דומות: בשתיהן "היו מכעיסין לפניו", ולשתיהן הקב"ה "מאריך אף" וממתין לשינוי, אבל כל אחת מהתקופות הסתיימה בנסיבות אחרות: לאחת סיום טרגי, ולאחרת סיום מלווה בתקווה; בדור של נח בא המבול וסוף לעולם שהיה ידוע עד אז, ואילו בדור העשירי בתקופה השנייה בא אברהם, וכדברי המשנה: "קיבל שכר כולם". מה פירוש אמירה זו, ומה היא באה ללמדנו?

נקודות הדמיון מרמזות ששניהם – נח ואברהם, מייצגים נקודות מפנה בהיסטוריה של האנושות. במשך כל התקופה הראשונה "קיווה" אלוקים שהאדם שנברא בצלמו יהיה מסוגל להגיע בעצמו להתפתחות החברתית והמוסרית הדרושה, אבל כנראה שמה שקרה בגן עדן קלקל כל כך והשחית את המאזן בין טוב לרע בעולם, עד שהחליט אלוקים להביא את המבול. אבל אלוקים "לא התיימש" מהאנושות והחליט לנסות שוב לקיים עולם עם הטוב ביותר שנותר מהעולם הישן, דהיינו נח ומשפחתו, ועם המיטב מבעלי החיים והצמחים (בר' ח: כא-כב). ברם, גם הדורות שאחרי נח לא נהגו לפי רצון ה'; עדיין היו "מכעיסין לפניו", אך עם זאת לא היו הם כישלון טוטאלי. אפשר היה לבנות על כמה מידות טובות באנושות, ולכן החליט ה' לתת לה הזדמנות נוספת אך באמצעות תכנית חדשה: ליצור אומה מיוחדת, ידועה בהיסטוריה כעם ה', ותפקידה לשמש עדות חיה לנוכחות אלוקים בעולם על מנת להמריץ את שאר האומות להגיע למטרתן.⁵ התכנית החדשה הייתה מבוססת על ההכרה שאחווה אוניברסלית היא אשליה, והגוף החברתי היסודי והמאורגן יישאר תמיד ה"אומה". רק "אומה" – קבוצה של אנשים שונים שמתאספים מתוך בחירה ומתחייבים להיות נאמנים לסמכות מרכזית ומוסרית, ומוכנים לקבל

* ד"ר שמעון אליעזר הלוי (Shubert) ספירו הוא בעל קתדרה ע"ש אירווינג סטון במרכז ללימודי יסוד ביהדות. לאחרונה יצא ספרו: *Philosophy of Judaism Aspects of Rabbi Joseph B. Soloveitchik's* (Ktav, 2009).

1 מפרק זה ועד פרק י"ז הוא נקרא "אברם".

2 ליעקב אמר ה' "אני ה' א-לֵהי אֲבְרָהָם אֲבִיךָ וְאֵלֵהי יִצְחָק" (בר' כח: יג); למשה אמר "אֲנֹכִי אֵלֵהי אֲבִיךָ אֵלֵהי אֲבְרָהָם אֵלֵהי יִצְחָק וְאֵלֵהי יַעֲקֹב" (שמ' ג: ו). לפי המדרש (ראו להלן) הציג ה' עצמו לפני אברהם כבורא עולם (בעל הבירה).

3 "לפי שהיה אבינו אברהם ואמר שהעולם הזה בלא מנהיג! הציץ עליו הקב"ה ואמר לו אני הוא בעל העולם" (בראשית רבה לט, א). המדרש הזה תואם את התיאוריה שעבר בן נח היה מעין מורה ומייסד של כת פילוסופית שהאמינה בחיים מוסריים. תלמידיו וחסידיו נקראו "עבריים", וכן "אברהם העברי" (יד: יג), ולאמונה הזאת היה אברהם מגייר אנשים, כדכתיב: "והִנְפֹשׁ אֲשֶׁר-עָשׂוּ בְחָרָן" (יב: ה. ראו רש"י על אתר).

4 "עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע כמה ארך אפיים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שהביא עליהם את מי המבול. עשרה דורות מנח ועד אברהם להודיע כמה ארך אפיים לפניו שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שבא אברהם אבינו וקיבל שכר כולם" (אבות ה, ב). לפי המהר"ל מפראג, המספר עשר הוא שלם וכולל כל היחידות, ולפי זה עשרה דורות כוללים את כל סוגי הדורות (דרך חיים, פירוש למסכת אבות).

5 "עם-זו יצאתי לי תהלתי יספרו" (יש' מג: כא).

אחריות לבעיות כלכליות, ביטחוניות וחינוכיות - יכולה לשמש דוגמה לחברה האנושית בכללה,⁶ בייחוד אם אותה אומה פועלת בתוך ההיסטוריה לפי ערכי ה'. רק אז היא יכולה להיות השראה וברכה ל"כל משפחות האדמה" (יב:ג). באישיותו של אברהם "מצא" אלוקים את האדם המתאים להתחיל את התכנית החדשה.⁷ השאלה היא, אם התכנית הייתה ליצור אומה מיוחדת, מה התועלת והתפקיד של כל הסיפורים בבראשית? מן הראוי היה להתחיל בספר שמות עם המאורעות הלאומיים כמו יציאת מצרים ומתן תורה! אלא שכוחה וחסיונותה של כל אומה תלויים בחסיונות ובבשלות המוסרית של כל אחת מהמשפחות שמהן היא מורכבת. סיפורי האבות מתארים מעבדה גדולה שבה מתרחשים מאבקים קשים בתחום היחסים בין אבות לבנים, בין אחים או בין גברים לנשותיהם, ומהם לומדים רבות על הבעיות הרגילות של כל משפחה. חז"ל אמרו: "אין קוראין לאבות אלא שלושה ואין קוראין לאימהות אלא ארבעה" (ברכות ט). כלומר, "אבות" ו"אימהות" אינם תוארי כבוד שאפשר להעניק ליוסף, למשל, או לדוד, אלא זהו תואר שמוגבל מעצם הגדרתו. הם אבות ואימהות במובן זה שהם ורק הם משמשים מקור תורשתי לנשמה הישראלית (בגין החומר הגנטי והחוויות שלהם). העדות לרעיון זה היא שכאשר ירדו ישראל למצרים להתחיל בבניין האומה, התורה מספרת ש"איש וּבֵיתוּ בְּאוֹ" (שמ' א:א): כל אחד הגיע עם משפחתו שלם ביסודו.

אחרי עשרים וארבע שנים שבהן התהלך אברהם בכנען, ואחרי מאורעות שהביאו אותו למצרים וקרוב לרמשק, כרת עמו אלוקים ברית שנתחדשה ביצחק⁸ וגם ביעקב (בר' כח:יג-טז). כברית זו הבטיחם אלוקים לתת להם זרע "פֶּצֶפֶר הָאָרֶץ" (יג:טז) ו"כְּכֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם" (כב:יז) ואת כל ארץ כנען "מִנְהַר מִצְרַיִם עַד-הַנְּהָר הַגָּדֹל נְהַר-פָּרָת" (טו:יח). ברית זו נודעת כ"ברית אבות" והיא שונה מ"ברית סיני" (דב' כח:סס) שכרת ה' עם בני ישראל במתן תורה. על זה שואל הרב יוסף דב סולובייצ'יק:⁹ כידוע, ברית היא הסכמה הדדית המחייבת את הצדדים בהתחייבויות שונות. כגון, ב"ברית סיני" התחייב אלוקים לשמור על האומה¹⁰ ובני ישראל מצדם התחייבו לשמור ולקיים את החוקים והמשפטים. אבל ב"ברית אבות" היו ההבטחות של ה' ברורות, אך אין אנו יודעים אם היו מטלות מיוחדות שהטילה הברית על האבות.¹¹ בהנחה שהברית עדיין תקפה היום, מה היא מחייבת אותנו? הרב השיב ש"מעשי אבות סימן לבנים". אנו חייבים ללמוד מהאבות לא רק מה עלינו לעשות אלא גם מה בכוחנו לעשות; מה שאנו מסוגלים לעשות. ובלשונו של הרב: "כשאנחנו לומדים ומתבוננים בסיפורי האבות אנחנו קולטים את הערכים ואת גווני הרגשות שלהם לתוך ההכרה היהודית שלנו".

המסר של "ברית סיני" הגיע לבני ישראל באמצעות המצוות, ואילו המסר של "ברית אבות" הגיע אליהם באמצעות דוגמה אישית, כמו שאמרו חז"ל: כל אדם חייב לומר "מתי יגיעו מעשי למעשי אברהם יצחק ויעקב".¹² לדברי הרב, עוד תוצאה חשובה יש ל"ברית אבות": בדרך כלל ההיגיון קובע שהתפתחות ההיסטוריה נעשית על פי עקרון הסיבתיות, כלומר מה שקרה בעבר קובע את מה שיהיה. אבל ב"ברית אבות" הכריז אלוקים שההיסטוריה של עם ישראל תהיה מושפעת מן הייעוד שלו, מן החזון של אחרית הימים. העתיד המפואר שקבע אלוקים לעולם ולאנושות הוא המושך את ההיסטוריה כמו מגנט למימושה. ואף אם היו דעות בין החכמים ש"תמה זכות אבות", ברור ש"ברית אבות" לא תמה (שבת נה). ועיינו בתוספות (שם).

ההערצה שקיבל אברהם מתושבי כנען, שהתבטאה בהצהרות כמו "נְשִׂיא אֶל-לֵהִים אֲתָהּ בְּתוֹכֵנוּ" (בר' כג:ו), שיקפה את המשמעות העמוקה של האמירה שבכותרת. כלומר, מקצת הטובה שהייתה בכל אחד מן הדורות הצטברה במשך הזמן, ונוצרה תרבות בסיסית כלשהי מועילה ומוסרית שהתפשטה באזור. הכתוב מעיד שבסביבת אברהם שררה אווירה של הגינות ועל רקע זה אפשר להסביר את התנהגות מלכי-צדק (יד:יח) או אליעזר עבד אברהם. גם יכולתו של אברהם להתהלך בארץ לאורכה ולרוחבה באין מחריד, יש בה כדי להעיד על כך, ודברי אברהם "אֵין-יָרֵאתָ אֶל-לֵהִים בְּמָקוֹם הַזֶּה" (בר' כ:יא) מוכיחים שבמקומות אחרים חש בה, כנראה. התנאים הנוחים הללו הם ה"שכר" שקיבל אברהם מהדורות שלפניו והם שהקלו את עבודתו. וכך, כשבנה אברהם מזבח "ויקרא בקול גדול את שם המודיע אלוקותו"¹³ היו שם אנשים שהיו מסוגלים להקשיב, להבין ואולי אפילו לענות "אמן"!

⁶ להיות "לתהילה לשם ולתפארת" (דב' כו:יט) או "לשמה למשל ולשנינה" (שם כח:לז).

⁷ כדכתיב "וּמִצֵּאתָ אֶת-לְבָבוֹ לְבָאֵן לְפָנֶיךָ" (נחמ' ט:ח). חז"ל אמרו: "שלוש 'מציאות' מצא הקב"ה: אברהם, דוד וישראל" (בר"ר כט, ג). "מציאה" היא דבר טוב שאדם מבחין בו במפתיע, ובהתחשב בכל הנסיבות הופעת אברהם היא אכן "מציאה".

⁸ בר' כו-ג.ה. המושג והמונח "ברית" הוא המתאים לבטא את היחס בין אלוקים ובין בני ישראל, והוא כוה יסודי, עד שהוא נחשב מרכיב מגדיר ביהדות (Covenantal Judaism), משום שמדובר ביחס בין האלוקים לקבוצה, לאומה ולזרעם אחריהם למשך דורות ותקופות. אז נחוג שסדר הדברים יהיה מנוסח באופן פורמלי וחוקי, משמע כברית.

⁹ שיעור שנמסר בע"פ ע"י הרב (1973).

¹⁰ שמ' כ:ב וראו ספורנו שם.

¹¹ באופן כללי הברית חייבה את הדורות לפני מתן תורה להיות נאמנים לכל החזון של "ברית בין הבתרים", דהיינו לקבל מה שמויעד להם בהיסטוריה בסבלנות ובהבנה שכל זה יוביל לעתיד המובטח, וגם כמובן לשמור על ברית המילה.

¹² תנא דבי אליהו רבה, כה.

¹³ רמב"ן לבר' יב:ח.